

Irina Takala

”Ikimuistoksen läksyn me kaikille luemme”

SUUREN TERRORIN KANSALLISUUS-
 OPERAATIOIDEN ERITYISPIIRTEITÄ
 KARJALASSA

Tutkijat käsittelevät Suuren terrorin ”kansallisuusoperaatioita” säännöllisesti ainoastaan yleisellä tasolla analysoidessaan laajempia tutkimusongelmia. Vaikka yksittäisistä operaatioista on runsaasti tutkimusta, aihetta ei ole tarkasteltu historiankirjoituksessa kokonaisuutena. Artikkelissaan Irina Takala tutkii Karjalan tasavallan arkistojen aineistoon perustuen kiistakysymyksiä, kuten teesejä terrorin etnistymisestä ja ”viidennestä kolonnasta”, massaoperaatioiden mittasuhteiden laajenemisen syistä sekä ulkopoliittisten seikkojen merkityksestä ja sijasta sortotoimien voimistumisessa.

*Ikimuistoksen läksyn me kaikille luemme
 Kuka vain neuvostokotiimme murtautuu
 Jokaisesta silmästä kaksi iskemme
 ja hampaasta hajotamme leukaluun*

*Stalinin (Komsomolin) taistelulaulu
 Sävel A. Tonin, sanat G. Bykova. 1938.*

Nykyaikaisessa länsimaisessa ja venäläisessä historiankuvauksessa Stalinin aika on yksi Neuvostoliiton historian tutkituimpia kausia. Koulukuntien, metodiikan, lähestymistapojen ja tarkastelujen aspektien monimuotoisuus hämmästyttää. Viimeisten kahden vuosikymmenen kuluessa stalinismin historiakuva on rikastunut lukuisilla

Dosentti **Irina Takala** on PhD, Petroskoin valtionyliopiston apulaisprofessori sekä Venäjän tiedeakatemian Karjalan tiedekeskuksen Kielen, kirjallisuuden ja historian instituutin vanhempi tutkija. Sähköposti: irina.takala@onego.ru.

kiintoisilla ja syvällisillä töillä. Se on ollut luonnollinen seuraus Venäjän 1990-luvun arkistobuumista, joka on johtanut tutkimuksissa tietynlaiseen näkökulman vaihtumiseen. Keskustelut Stalinin hallinnon muotoutumisen, luokittelun ja päämäärien tarkoitusten syistä ovat nousseet aivan uudelle tasolle, samoin kuin keskustelut hallinnon laajamittaisesta sortopolitiikasta, sen sisäisistä ja ulkoisista kiihokkeista sekä sen toteuttamisen mekanismeista.

Kuten Nicolas Werth on oikeutetusti todennut, tiedon jatkuva kertyminen johtaa siihen, että historiantutkijat joutuvat vastaamaan uusiin, entistä vaikeampiin kysymyksiin. Niiden vastaukset eivät enää sovi mitenkään Stalinin valtakunnan väkivalta- ja politiikan selittämisessä käytettyihin totalitaarisen tai revisionistisen lähestymistavan malleihin.¹ Monia Stalinin sortopolitiikan Aspekteja ei ole myöskään tutkittu riittävästi, kuten esimerkiksi 1920-luvun poliittisen väkivallan ja 1930-luvun massasortotoimien välistä jatkuvuussuhdetta, ulkopoliittisten syiden roolia terrorin kasvussa, Suuren terrorin ajan kansallisten operaatioiden asemaa ja merkitystä, sortopolitiikan erityispiirteitä eri alueilla ja niin edelleen.

Vuosien 1937–1938 massasortotoimiin liittyen kysymyksiä on vielä paljon jäljellä, vaikka aihetta on tutkittu runsaasti. Tutkijat ovat perinteisesti erottaneet Suuren terrorin kahteen eri ryhmään, nimittäin niin sanottuihin kulakkioperaatioihin ja kansallisiin operaatioihin. Muodollisesti ne pantiin alulle erityisillä käskyillä ja ohjeistuksilla, jotka oli suunnattu määriteltyjen väestöryhmien käsittelyyn ja joissa eriteltiin tutkinnalle erityiset muodot sekä tuomioiden julistamistavat. Missä määrin nämä operaatiot käytännössä sitten noudattivat samaa kaavaa? Oliko niillä yhtenäisiä, yhteisistä lähtöimpulsseista ja niiden ilmestymisen syistä johtuvia kosketuspintoja toisiinsa? Miksi sortotoimien kohteeksi päätyneitä ihmis-

1. N. Vert, *Terror i bezporjadok. Stalinizm kak sistema*. ROSSPEN 2010, 5.

ryhmiä oli Suuren terrorin mittaan laajennettava ottamalla avuksi etniset seikat? Miksi ”kansallisuusoperaatioita” koskevissa käskyissä ei ollut rajoituksia, ja mitkä syyt toivat paikallistasolla sortotoimien kohteeksi uusia ihmisryhmiä? Missä määrin ulkopoliittiset seikat ohjasivat näiden määräysten ilmestymistä? Entä kuinka oikeutettua yleensäkin on puhua vuosien 1937–1938 kohdalla massasortotoimista kansallisuuden perusteella?

Viimeisen vuosikymmenen kuluessa niin sanottujen kulakkioperaatioiden tutkimus on huomattavasti edennyt ennen kaikkea paikallisarkistojen² aineiston vapauduttua tieteelliseen kiertoon ja analysoitavaksi. Sen sijaan kansallisuusoperaatioita tutkijat käsittelevät edelleen huomattavasti harvemmin ja yleensä ainoastaan yleisen kontekstin tasolla analysoidessaan laajempia tutkimuskysymyksiä. Lähinnä puolalais- ja saksalaisoperaatioihin³ keskittyvistä hyvistä tutkimuksista huolimatta kansallisuusoperaatioaihetta ei kokonaisuutena ole vielä tarkasteltu. Tässä artikkelissa keskityn Karjalan asiakirjoihin perustuen eräisiin kiistakysymyksiin, jotka mielestäni ansaitsevat tarkempaa huomiota tutkittaessa kysymystä jatkossa.

Etnistyykö terrori?

Viime aikoina historiankuvauksessa on toimeliaasti puolusteltu teesiä Stalinin terrorin etnistymisestä 1930-luvun lopulla. Sisäasiain kansankomissariaatin (NKVD) kansalliset operaatiot, samoin kuin sota-ajan etniset puhdistukset ja karkotukset, arvioidaan käänteentekeviksi kulmi-

naatiopisteiksi ja tärkeimmiksi todisteiksi Stalinin vallan siirtymisestä luokkaparadigmasta etniseen paradigmaan. Tällainen näkemys esiintyy selvimmin länsimaisten tutkijoiden teoksissa. Jörg Baberowskin mielestä bolševikit unelmoivat ”etnisesti yhdenmukaisesta maisemasta”, eikä sellaisen toteuttaminen ollut mahdollista ilman laajamittaisia etnisiä puhdistuksia.⁴ Kohutussa *Bloodlands*-kirjassaan (julkaistu suomeksi nimellä *Tappotanner*, Siltala 2014) Neuvostoliiton 1930-luvun sortotoimia käsitellyt Timothy Snyder nimittää Stalinia ”kansallisen joukkotuhon edelläkävijäksi”. Kuvattaessa kansallisuuteen perustuvia sortotoimia hän käyttää esimerkkinä puolalaisoperaatiota (toimista muita kansallisuuksia vastaan on ainoastaan lyhyitä mainintoja) nimitäten sitä ”Suuren terrorin verisimmäksi luvuksi” ja luonnehtien sitä etniseksi joukkomurhaksi.⁵

Kuitenkin monet tutkijat, erityisesti ne, joille Neuvostoliiton sortopolitiikan paikalliset erityispiirteet ovat tuttuja, suhtautuvat teesiin stalinismien etnistymisestä verrattain pidättyväisesti. Kansallisten operaatioiden monimuotoisuuden, moniselitteisyyden ja paikallisten erityispiirteiden huomioonoton välttämättömyydestä kirjoittavien tutkijoiden johtopäätökset kuulostavat mielestäni perustellummilta.⁶ Heidän selvityksissään monet etniset, sosiaaliset, poliittiset ja luokkaseikat limittyvät toisiinsa itse massaoperaatioiden tapaan.

Kansallisten operaatioiden määrä kasvoi jatkuvasti elokuusta 1937 helmikuuhun 1938, vaikka erityisin asiakirjoin (käskyt No. 00439, 00485, 00593 ja NKVD:n ohjeistukset) määriteltiin aino-

2. M. Junge, G. Bordjugov & R. Binner, *Vertikal bolšogo terrora. Istorija operatsii po prikazu NKVD No. 00447*. Novyi Hronograf. AIRO-XXI 2008; M. Junge, B. Bonvetš & R. Binner (toim.) *Stalinizm v sovetskoi provintsii: 1937–1938. Massovaja operatsija na osnove prikaza No. 00447*. ROSSPEN 2009.

3. N. V. Petrov & A. B. Roginski, ”Polskaja operatsija” NKVD 1937–1938 gg. Teoksessa *Repressii protiv poljakov i polskih graždan*. Zvenja 1997, 22–39; I. R. Takala, *Natsionalnye operatsii OGPU/NKVD v Karelii*. Teoksessa *V semje jedinoi: Natsionalnaja politika partii bolševikov i jejo osuššestvlenije na Severo-Zapade Rossii v 1920–1950-e gody*. Izdatelstvo PetrGU. Kikimora 1998, 161–206; N. Ohotin & A. Roginski, *Iz istorii ”nemetskoi operatsii” NKVD 1937–1938 gg.* Teoksessa *Nakazannyi narod. Repressii protiv rossiiskih nemtsev*. Zvenja 1999, 35–75; I. G. Džuha, *Gretšeskaja operatsija. Istorija repressii protiv grekov v SSSR*. Aleteja 2006; A. J. Vatlin, ”Nu i netšist”. *Nemetskaja operatsija NKVD v Moskve i Moskovskoi oblasti v 1936–1941 gg.* ROSSPEN 2012.

4. I. Baberovski, *Krasnyi terror. Istorija stalinizma*. ROSSPEN 2007, 187.

5. Artikkelin kirjoittaja käyttää lähteenään venäjäksi käännettyä laitosta: T. Snaider, *Krovavyje zemli. Jevropa meždu Gitlerom i Stalinym*. Duliby 2015, 127, 145, 428. Ks. myös N. Neimark, *Genotsidy Stalina*. AIRO-XXI 2011.

6. A. I. Savin, *Etnizatsija stalinizma? ”Natsionalnye” i ”kulatskaja” operatsii NKVD. Sravnitelnyi aspekt*. *Rossija XXI 3* (2012), 40–61; J. V. Kodin, *Bolšoi terror na Smolenštšine. Natsionalnye operatsii, 1937–1938 gody*. *Izvestija Smolenskogo gosudarstvennogo universiteta 4* (2010), 301–329.

astaan kahdeksan: saksalaisia, puolalaisia, romanialaisia, harbinilaisia,⁷ latvialaisia, kreikkalaisia, iranilaisia ja afgaaneja koskeva operaatio. Yhtä aikaa ilmestyneet asiakirjat kuitenkin vähitellen laajensivat näitä operaatiosuuntia koskemaan muitakin kansallisuuksia. Joulukuussa 1937 ”latvialaislinjaa” pitkin sortotoimien kohteeksi joutuneisiin lisättiin erityisellä ohjeistuksella ”suomalais-, virolais-, liettualais- ja bulgaariloikkaarit”. Neuvostoliiton sisäasiain kansankomissariaatin 1. helmikuuta 1938 päivätyssä yleisohjeessa ”puolalaisten, latvialaisten, saksalaisten, virolaisten, suomalaisten, kreikkalaisten, iranilaisten, harbinilaisten, kiinalaisten ja romanialaisten joukossa esiintyvien vakoilija- ja tuholaisryhmien tuhoamiseksi” määrättiin ”samanlainen operaatio” suoritettavaksi bulgaarien ja makedonialaisten suhteen. Asiakirjassa mainitaan yhteensä 17 eri kansallisuuden edustajat, joihin kuuluivat myös ensimmäiset karkotusten uhrit (korealaiset ja kurdit).⁸

Kansallisuuden perusteella sortotoimien kohteeksi joutuneiden määräkin on vaikuttava. (Taulukko 1.) Keskeisimpinä pidettiin kolmea ”linjaa”, nimittäin puolalaisia, harbinilaisia (harbinilais-japanilaista) ja saksalaisia, mikä näkyikin luvuissa selvästi. Kuolemantuomioiden määrän perusteella verisimmiksi muodostuivat kreikkalais-, virolais- ja suomalaislinjat. Kulakkilinjan ja kansallisuuslinjojen perusteella tuomittiin yhteensä 1 137 000 henkeä, joista kansallisuuden perusteella sortotoimien kohteeksi päätyi ainoastaan 28 %.

Tarkasteltaessa konkreettisia alueita huomataan, että sortotoimien kohteeksi kansallisuuden perusteella päätyneiden ryhmien jakaantuminen näyttää kaikkialla erilaiselta myös verrattaessa niitä Neuvostoliiton kokonaislukuihin. Esimerkiksi Karjalassa kansallisuuden perusteella sor-

Taulukko 1. Vuosina 1937–1938 sortotoimien kohteeksi joutuneet⁹

Operaatiolinja	Tuomittu (tuhatta ihmistä)	Joista kuolemaan	
		yhteensä	%
puolalaiset	139,8	111,1	79,4
saksalaiset	55,0	41,9	76,2
harbinilaiset	46,3	31,0	66,9
latvialaiset	21,3	16,6	77,8
iranilaiset	13,3	2,0	15,4
kreikkalaiset	12,6	10,5	84
suomalaiset	11,1	9,1	82
virolaiset	9,7	8,0	82,2
romanalaiset	8,3	5,4	65,6
afgaanit	1,6	0,4	23,5
Peruslinjat yhteensä	319,0	236,0	74,0
Käskyn No. 00445 perusteella	818,0	436,0	53,3
Yhteensä 1937–1938	1345,0	681,7	50,7

totoimien kohteeksi päätyneiden määrä ylittää huomattavasti käskyn No. 00447 perusteella vangittujen ja tuomittujen määrän (vastaavasti 6056 ja 4885 henkeä), ja tärkeimmän operaatiolinjan siellä muodostavat suomalaiset, joista ei annettu erityistä käskyä. Suomalaisuuden perusteella Karjalan autonomisessa sosialistisessa neuvostotasavallassa (Karjalan ASNT) vangittiin ja tuomittiin 5559 henkeä eli lähes 92 % kaikista tasavallassa kansallisuuden perusteella sortotoimien kohteeksi päätyneistä (puolalaisia 4,6 %, saksalai-

7. Harbinilaislinjaa voi kutsua kansalliseksi ainoastaan tietyin ehdoin, sillä operaatio oli kohdistettu Mantšurian Harbinissa asuneisiin, lähinnä venäläisiin entisiin Itä-Kiinan rautatien työntekijöihin. Japanin miehittettyä Mantšurian ja muodostettua siitä Mantšukuon valtion Neuvostoliitto myi tuolle maalle osuutensa Itä-Kiinan rautatiestä, jolloin tuhannet Harbinin venäläiset siirrettiin rautateitse Neuvostoliittoon. Heistä suurin osa päätyi sortotoimien uhreiksi syytettynä vakoilusta ja vastavallankumouksellisesta toiminnasta 20. syyskuuta 1937 päivätyn NKVD:n käskyn No. 00593 perusteella.

8. N. G. Ohotin & A. B. Roginski, ”Bolšoi terror”. 1937–1938. *Kratkaja hronika*, <http://memo.ru/history/y1937/hronika19361939/xronika.html> (1.8.2017).

9. Taulukko on laadittu N. Ohotinin ja A. Roginskin esittämien tietojen mukaan (”Bolšoi terror”. 1937–1938. *Kratkaja hronika*). Luvut vaihtelevat eri tutkimuksissa, eivätkä ne yleisen käsityskannan mukaan ole lopullisia (siksi taulukon luvut on pyöristetty lähimpään tuhanteen), mutta eri operaatioiden suuntaus ja ankaruuden mittasuhteet käyvät hyvin ilmi.

sia 0,8 %, harbinilaisia 0,7 %). Suomalaiset, joiden määrä Karjalan ASNT:ssä 1930-luvulla oli tuskin 3 % väestöstä, muodostivat 41 % kaikista sortotoimien uhreiksi päätyneistä (itäkarjalaisia 27 %, venäläisiä 25 %). Kansallisuuden perusteella tuomittujen joukossa suomalaisten määrä oli vieläkin suurempi, nimittäin 74 % (itäkarjalaisia 16 %, venäläisiä 3 %). Noin puolta heistä syytettiin vakoilusta, ja 85 % tuomittiin ammuttaviksi.¹⁰

Ulkoisesti tämä saattaisi näyttää selkeästi esitetyltä etniseltä puhdistukselta, mutta tietoja on analysoitava ottaen huomioon alueelliset erityispiirteet.

Karjalan erityispiirteet

Karjalan ASNT:n 1920-luvun ja 1930-luvun alkupuoliskon etnisen tilanteen erikoisuus oli, että venäläisten ja itäkarjalaisten asuttaman tasavallan johto oli pienellä suomalaisten poliittisten siirtolaisten ryhmällä, joka oli paennut Suomesta hävittyään sisällissodan vuonna 1918. Jo rajaseudulle muodostetun itsehallinnollisen alueen perustaminen johtui sotilasstrategisista ja ulkopolitiittisista seikoista: Karjalan työkansan kommuunista (vuodesta 1923 Karjalan ASNT) piti Moskovan ja punaisten suomalaisten mielestä tulla jonkinlainen puskurivyöhyke, jonka kautta Neuvostoliiton vaikutusvaltaa levitettäisiin Suomeen ja Skandinaviaan. Vuodesta 1920 vuoteen 1935 tasavaltaa johti entinen sosialidemokraattien kansanedustaja ja yksi Suomen kommunistisen puolueen (SKP) perustajista, filosofian tohtori Edvard Gylling. 1920-luvulla ja 1930-luvun alkupuoliskolla Suomesta tapahtunut maahanmuutto (suomalaiset punaiset ja loikkaarit) sekä Pohjois-Amerikasta saapuneet tulokkaat kasvattivat nopeasti Itä-Karjalan suomalaisasutusta, ja vuoden 1933 tienoilla suomalaisten määrä tasavallassa saavutti 15 000 hengen määrän. Suomalaiset muodostivat vain 3,2 % alueen väestöstä, mutta

heillä oli näkyviä virkoja sekä neuvostoissa että puolueessa ja valtionkoneistossa, he johtivat suuria yrityksiä, laitoksia ja järjestöjä sekä toimivat kulttuurin, koulutuksen ja tieteen alalla (Itä-Karjalan historiassa ns. suomalaiskausi, 1920–1935).¹¹

Tasavallassa asuvan pienen, mutta hyvin vaikutusvaltaisen suomalaisyhteisön olemassaolo ei voinut luonnollisesti jäädä vaille turvallisuuselinten huomiota. Itä-Karjalan suomalaisväestön kasvaessa kasvoi myös mielenkiinto siirtolaisiin, joista suurin osa oli GPU:n katsausten mukaan ”epäluotettavaa ainesta” ja kaipasi jatkuvaa ”käsittelyä”.¹² Suomalainen vakoojadiskurssi oli läsnä rajatasavallan vallanpitäjien sortopolitiikassa koko sotienvälisen ajan, vaikkakin 1930-luvun puoleenväliin asti sitä käytettiin lähinnä vain perusteena ”puhdistuksiin” paikallisen, uuteen valtaan tyytymättömän kantaväestön parissa. Vasta tasavallan suomalaisen johdon poistamisen jälkeen Karjalassa alkoi taistelu ”suomalaista porvarillista nationalismia” vastaan. ”Suomalaisoperaation” lähtökannan voi aloittaa oikeastaan jo syksystä 1935, jolloin turvallisuuselinten huomion kohteeksi päätyivät loikkaareiden ohella poliittiset siirtolaiset, ennen kaikkea SKP:n toimihenkilöt.¹³ Oikeuteen vuosina 1935–1936 päätyneiden suomalaiskommunistien tutkintoja saattaa jo täysin verrata Suuren terrorin ajan asiakirjoihin. Etusijassa kummissakin ovat syytteet vastavallankumouksellisesta toiminnasta ja vakoilusta.

Tärkeimpien kansallisuusoperaatioita koskevien määräysten tullessa voimaan vuonna 1937 Karjalan ASNT:n johto päättyi huomattavan haastavaan tilanteeseen. NKVD:n 3. (vakoiilunvastaisen) ja 4. (sisäisen vastavallankumouksen vastaisen) osaston ”käsittelyyn” päätyvistä kohderyhmistä tärkeimmät olivat suomalaiset ja itäkarjalaiset, kun taas käskyissä edellytettiin etsittäväksi saksalaisia, puolalaisia, latvialaisia ja virolaisia,

10. Laskelmat perustuvat Liittovaltion turvallisuuspalvelun Karjalan tasavallan hallinnon arkiston Arhiv UFSB po RK aineistoon. Yksityiskohtaisempia tietoja ks. I. R. Takala, *Finny v Karelii i v Rossii. Istorija voznikovenija i gibeli diaspori*. Izdatelstvo ”Žurnal Neva” 2002, 136–143, Priloženije 2, tablitsy 1–7.

11. Suomalaisten merkityksestä tasavallan kehityksessä yksityiskohtaisemmin ks. M. Kangaspuro, *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920–1939*. SKS 2000; N. Baron, *Soviet Karelia. Politics, planning and terror in Stalin's Russia, 1920–1939*. Routledge 2007; I. R. Takala, *Finny sovetskoi Karelii i ih vklad v razvitije respubliki (1920-e – pervaja polovina 1930-h godov)*. Teoksessa *Finnski faktor v istorii i kulture Karelii XX veka*. KNTs RAN 2009, 107–148.

12. Karjalan tasavallan kansallisarkisto NA RK. F. R-689, op. 1, d. 8/81, l. 178–179.

13. Tarkemmin ks. Takala 2002, 54–61, 93–107.

joiden määrä tasavallassa ("harbinilaisista" nyt puhumattakaan) oli sangen vähäinen.¹⁴ Jakaessaan aluehallinnoille kansallisuuksia koskevia määräyksiään Karjalan NKVD-hallinnon päällikkö Kārlis Tenisons vaati alaisiaan samalla edelleen "pitämään huolellisesti kirjaa kaikista suomalaisista kansallismielisistä aineksista, ennen kaikkea poliittisten pakolaisten, entisten sosialidemokraattien, entisten SKP:n ja VKP(b):n jäsenten, suomalaisloikkareiden, amerikansuomalaisten ja ruotsalaisten keskuudessa esiintyvistä".¹⁵ Moskovaan hän puolestaan valitti suomalaisia koskevien virallisten ohjeistusten puutteesta. Neuvostoliiton sisäasiain kansankomissariaatin suomalaisoperaation suorittamista käsittelevä käskyluonnos oli laadittu, ja sen laatija, armeijakunnankomentaja Mihail Frinovski, esitti, ettei sortotoimia rajoitettaisi kohdistumaan suomalaisiin, vaan ne suoritettaisiin "karjalaisen ja yleensäkin suomalais-ugrilaisen väestön parissa", se kun saattoi auttaa Suomen tiedustelua.¹⁶

Käskyä ei julkistettu, mutta Karjalan ASNT:n johto sai kuin saikin luvan suomalaisoperaation suorittamiseen. Sen pohjaksi asetettiin käsky No. 00485 (puolalaisista) ja No. 00693 "Operaatiosta SNTL:n valtionrajaa rikkoneita loikkareita vastaan" (23.10.1937).

Tähän liittyen on syytä kiinnittää huomiota toisiin, valtion keskuselinten aiempiin ohjeistuksiin. Jo maaliskuussa 1936 Neuvostoliiton (bolševikkien) kommunistisen puolueen VKP(b):n keskuskomitean politbyroo oli hyväksynyt päätöksen "Neuvostoliittoa vakoilija-, terroristi- ja tuholaisainesten soluttautumiselta suojaavista toimenpiteistä", jonka mukaan poliittiset maahanmuuttajat olivat yksiä keskeisimmistä "kapitalististen maiden tiedustelu- ja poliisielinten agenteista". Neuvostoliiton sisäasiain

kansankomissariaatin kiertokirjeessä "ulkomaalaisista" (elokuu 1937) mainittiin jo 21 maata (mukaan lukien Suomi), joiden kansalaisten pysyvää asumista Neuvostoliitossa varten myönnettyjen viisumien jatkaminen oli keskeytettävä.¹⁷

Kyseinen kiertokirje selittää, miksi itäkarjalaisissa asiakirjoissa alkoi esiintyä englantilaisen, turkkilaisen, ruotsalaisen, ranskalaisen, italialaisen ja unkarilaisen kaltaisia "kansallisia" tutkintalinjoja.¹⁸ Myös kokonaisuutena asiakirjat, jotka ilmestyivät samoihin aikoihin niin sanottujen "kansallisten" käskyjen ja ohjeistusten kanssa, todistavat selkeästi, ettei sortotoimien kohteeksi joutuneiden väestöryhmien laajeneminen johtunut niinkään etnisestä kuin poliittisesta, myös ulkopoliittisesta, periaatteesta. Tämän puolesta todistavat myös kansallisten linjojen mukaan tuomituille langetetut tuomiot, joissa hallitsevat syytteet vakoilusta ja kapinallisesta vastavallankumouksellisesta toiminnasta.

On tärkeää huomata myös, että massaoperaatioiden jakaminen osiin on hyvin hankalaa: monissa oikeusjutuissa "sisäinen ja ulkoinen vastavallankumous" liittyvät toisiinsa. Tästä näkyvin esimerkki on "vastavallankumouksellista kansallismielistä järjestöä Karjalassa" koskenut juttu (tunnettu myös epävirallisesti Gyllingin ja Rovion juttuna). Siihen liittyviä vangitsemisia suoritettiin vuonna 1937 sekä kulakki- että kansallisuuskäskyjen perusteella, ja keskeiset syytetyt olivat tasavallan johtavaa henkilöstöä, sekä suomalaisia, itäkarjalaisia että venäläisiä.¹⁹ Kansallisuuslinjojen perusteella suoritettava operointi painottui ensisijaisissa selvityksissä selvästi vasta keväästä 1938 alkaen.

Terrorin etnistymisen eli oikeammin käsityksen, jonka mukaan sortotoimet voimistuivat kansallisuusperiaatteen mukaan, voi laskea lähinnä

14. Vuoden 1933 väestönlaskennan mukaan puolalaisia, saksalaisia, latvialaisia ja virolaisia oli Karjalan ASNT:n väestöstä keskimäärin 0,2 % (vastaavasti 656, 623, 684 ja 621 henkeä). Perepis naselenija AKSSR 1933 g, Petrozavodsk, 1934. Vyp. I. C. XIII.

15. Arhiv UFSB po RK. F. SDP, p/f. KRO, op. 1, p. 42, l. 63.

16. I. Tšuhin, *Karelija -37. Ideologija i praktika terrora*. Izdatelstvo PetrGU 1999, 60–61; Lubjanka. Stalin i Glavnoje upravlenije gosbezopasnosti NKVD. Arhiv Stalina. Dokumenty vysiĥ organov partii noi i gosudarstvennoi vlasti. 1937–1938. Meždunaridny fond Demokratija 2004, 652. Frinovski oli sisäasiain kansankomissaari Nikolai Ježovin varamies ja NKVD:n valtioturvallisuuden päähallinnon päällikkö. Suuren terrorin toteutuksessa hänen roolinsa oli vähintään yhtä suuri kuin itse Ježovin.

17. N. G. Ohotin & A. B. Roginski, "Bolšoi terror". 1937–1938. *Kratkaja hronika*.

18. Arhiv UFSB po RK. F. KRO, d. 169, t. 1, l. 5–8.

19. Tarkemmin ks. I. Takala, "Delo Gjullinga–Rovio". Teoksessa *Ih nazyvali KR. Repressii v Karelii 20-30-h godov*. Karelia 1992, 34–73.

keskuselinten määräyksiä huolella toteuttamaan pyrkivien paikallisviranomaisten toiminnan piikkiin. Tapahtumat Karjalan ASNT:ssa olivat verisimmillään vuonna 1938, jonka helmikuusta elokuuhun sortotoimien kohteeksi joutuneiden suomalaisten määrä kasvoi 3,3-kertaiseksi vuoteen 1937 verrattuna.

Massaoperaatioiden jatkamisesta saapuneisiin ohjeistuksiin liittyen Petroskoista alkoi tammikuun 1938 lopusta alkaen kulkea paikallistalolle lukuisia määräyksiä lisätä töitä ”vakoilija- ja tuholaisryhmien tuhoamiseksi”. Aluksi tämä johti vakaviin sekaannuksiin NKVD:n rajonihallintojen ja rajavartiostojen päälliköiden keskuudessa. Rajoneista kantautui pyyntöjä tilanteen selvittämiseksi – kenet oli pidätettävä ja ketä ei – sekä valituksia siitä, ettei ”ole aineistoja suorittamiseen”.²⁰ Karjalan NKVD:n uuden johtajan Stepan Matuzenkon²¹ selvitykset ”suomalaisiirtolaisten parissa tapahtuvan ulkomaisten tiedustelupalvelujen toiminnan lopulliseksi tuhoamiseksi” ja hänen määräyksensä, joiden mukaan käytännöllisesti katsoen kaikki suomalaiset oli vangittava,²² saivat asiat pikaisesti ojenukseen.

Operaation edetessä paikallistason turvallisuuselimet pääsivät vauhtiin ja toimivat yhä tarkokkaammin. Kun vielä helmikuussa 1938 Petroskoin oli hoputettava paikallistaso, maalisi- ja huhtikuussa tuli jo tulvimalla vangittavien suomalaisten nimiluettelota sekä suorituslupapyyntöjä, joihin suostuttiinkin viivyttelämättä, toisinaan jopa puhelimesta.²³ Lisäksi nimiluettelon saatteena saattoi olla tämäntapainen viesti: ”Pyydän lupaa vangita 9 Matroosassa asuvaa NKVD:n erityiskirjanpidossa olevaa suomalaisloikkaria.

Todisteita mainittuja suomalaisia vastaan ei meillä ole, mutta ovat mielenkiintoista väkeä. Heidät pitää eristää äkkiä”.²⁴

Tutkijat eivät unohtaneet muidenkaan kansallisuusien edustajia. Esimerkiksi Kontupohjassa saatiin selville ”turkkilainen vakoilujärjestö”: kolme ”Turkin ystävyys” -arttelin työläistä tunnustivat lyhyen käsittelyn päätteeksi olevansa Turkin tiedustelupalvelun asiamiehiä.²⁵ Karjalan NKVD-hallinnon tietojen mukaan vakoilua Karjalan ASNT:ssa harjoittivat kymmenen valtion tiedustelupalvelut, nimittäin Japanin, Saksan, Englannin, Ranskan, Puolan, Latvian, Viron, Turkin, Norjan ja tietysti Suomen.²⁶

Ennen Suuren terrorin päättymistä, kun tasavallan suomalaiset oli jo käytännössä hoideltu, paikalliset vallanpitäjät eli kansankomissaari Matuzenko ja VKP(b):n aluekomitean ensimmäinen sihteeri Gennadi Kuprijanov käynnistivät taistelun ”karjalaista porvarillista kansallismielisyyttä” vastaan.²⁷ Täysimittaisen karjalaisvastaisen sotaretken käynnistämiseen heidän aikansa ei riittänyt, mutta jopa massasortotoimet keskeyttäneen Neuvostoliiton kansankomissaarien neuvoston ja VKP(b):n keskuskomitean 17. marraskuuta 1938 päivätyn päätöksen ”Vangitsemisista, syytöstoimista ja tutkintajärjestelyistä” jälkeen Kuprijanov jatkoi keskeytetyn toimen eteen raatamistaan antamalla ilmi kollegansa kansankomissaari Matuzenkon ja tasavallan syyttäjät Mihailovitšin. Joulukuussa 1938 hän kirjoitti Moskovaan:

NKVD:n elimet ovat näiden kahden vuoden mittaan kiistatta tehneet valtaisan työn kansanviholisten, vakoojien jne paljastamiseksi. Tutkintatyön virheiden vuoksi emme silti ole saaneet kaikkea,

20. Arhiv UFSB po RK. F. SDP, p/f. KRO, op. 1, p. 53, l. 2, 10–13, 19, 73–82.

21. Karlis Tenisons kutsuttiin pois Karjalan ASNT:sta helmikuun alussa. Kansallisuudeltaan latvialaisena häntä ei kaiketi arveltu kykeneväksi jatkamaan kansallisuusoperaatioiden suorittamista kunnolla. Huhtikuussa 1938 Tenisons vangittiin syytettynä oikeistotrotskilaisesta toiminnasta ja Latvian turvallisuuspoliisin asiamiehenä toimimisesta. Kuukautta myöhemmin hän menehtyi Butyrkin vankilan sairaalassa oikeuteen ehtimättä. Tšuhin 1999, 105–106, alaviite 16

22. Arhiv UFSB po RK, F. SDP, p/f. KRO, op. 1, p. 53, l. 26–34.

23. Esimerkiksi Kalevalan NKVD:n päällikön tehtävää väliaikaisesti hoitanut kersantti Martynov, joka oli vasta hiljattain valittanut ”aineiston puuttumisesta”, kirjoitti jo 2. huhtikuuta 3. osaston päällikkö Antonoville: ”Tutkintaan käytettävissä olevan ajan vähyden vuoksi pyydämme antamaan vangitsemismääräykset sähköitse, jotta ehtisimme ”hoitamaan” jutut 15. huhtikuuta mennessä...” Arhiv UFSB po RK. F. SDP, p/f. KRO, op. 1, p.52, l. 263.

24. Sama, l. 135.

25. Sama. F. SDP, p/f. KRO, op. 1, p.42, l. 199–201.

26. Sama, F. SDP, p/f. Sekretariat, op. 1, p. 82, l. 17.

27. I. R. Takala, Repressivnaja politika v otnošenii finnov v Sovetskoi Karelii 30-h godov. Teoksessa *Voprosy istorii Jevropeiskogo Severa*. Izdatelstvo PetrGU 1993, 127.

mitä olisimme voineet saada. Emme ole tutkineet tarpeellisella tasolla Suomen tiedustelun vakooilijoiden värväys-, käsittely- ja soluttautumistapoja, emme ole kehittyneet tarpeeksi päästöksemme selvyteen Suomen ja Saksan tiedustelupalvelujen yhteistyöstä, emmekä ole edes saaneet selville rajanylityspaikkoja, kaikkia näitä teitä ja polkuja, joita pitkin Suomen tiedustelu on asiamiehiään Karjalaan lähettänyt. Emme ole päässeet selville kapinallisjärjestöjen Suomesta harjoittaman ase- tuonnin reiteistä tai tavoista emmekä ole löytäneet kyseisten aseiden kätköpaikkoja...

Kuprijanovin johtopäätökset ovat yksiselitteiset: mahdollisimman nopeasti ”on oikaistava kaikki virheet, jotta puolueemme ja kansamme viholliset saataisiin tehokkaammin paljastettua”.²⁸

Kokonaisuutena arkistoasiakirjojen analysointi osoittaa, että tärkein seikka potentiaalisen uhrin päätymisessä ”kansallisten” operaatioiden luetteloihin oli jokin yhteys ulkomaille, ei hänen kuulumisensa johonkin etniseen ryhmään. Esimerkiksi Petroskoissa, jossa sortotoimien kohteeksi päätyi eniten ihmisiä koko tasavallassa, suomalaissiirtolaiset, joita oli 7 % kaupungin väestöstä, muodostivat 51 % kaikista massaoperaatioiden uhreista. Huomionarvoista on sekin, että Karjalan ASNT:n pääkaupungissa sortotoimien kohteeksi päätyneistä vain 20 % oli syntynyt Itä-Karjalasta. Kontupohjassa, jossa suomalaisia oli eniten, heidän osuutensa sortotoimien uhreista oli vielä suurempi, nimittäin 70 %. Rajanpinnan kansallisilla alueilla suurin osa uhreista oli itäkarjalaisia,²⁹ mikä selittyy heidän kansallisen koostumuksensa yhtenäisyydellä, mutta myös paikallisväestön vanhoilla talous- ja sukusiteillä Suomeen. Ampumistuomioiden osuus kaikista saavutti monilla raja-alueilla 90 %.³⁰

Muistakin tutkimuksista löytyy johtopäätöksiä, jotka kyseenalaistavat teesin terrorin etnistymisestä. Georgiassa suoritetuista kansallisista operaatioista kirjoittaneet tutkijat ovat korostaneet, että siellä tärkein seikka sortotoimille kansallisuuden mukaan ei ollut etnisuus vaan yhteydet ulkomaille, ”neuvostovastainen” käyttäytyminen ja sortotoimen kohteeksi joutuneen ”epäilyttävä” asema yhteiskunnassa.³¹ Ne taas määrittävät itse ”kansalliset” ominaispiirteet, joiden joukossa oli myös ”harbinilaisuus”. NKVD:n toimintaa ”harbinilaisia” vastaan ei näin ollen voi mitenkään pitää etnisenä puhdistuksena. Noiden vuosien asiakirjojen kieltä käyttäen yksittäisiä kansallisia linjoja noudattavat operaatiot oli suunnattu ”ympäröivien kapitalistimaiden vakooilija- ja tuholaiskannan” hävittämiseen Neuvostoliitossa, ja siksi vierasmaalaisten siirtokunnista sekä muista suoraan tai välillisesti ulkomaisten kanssa yhteydessä olevista yhteisöistä tuli sortotoimien tärkein kohde.

Oliko viidettä kolonaa?

Nykyiseen tutkimuskirjallisuuteen on jo vakiintunut kanta, jonka mukaan tärkein Suuren terrorin puitteissa suoritettujen kansallisten operaatioiden tarkoitus oli taistelu oletettua ”viidettä kolonaa” vastaan valtion sisällä. Tähän liittyen tärkein isku oli suunnattu ennen kaikkea Stalinin johdon kannalta ”vihamielisiin” Neuvostoliittoon rajoittuviin valtioihin liittyviin kansallisiin ryhmiin.

Todellisuudessa Espanjan sisällissodan aikana syntynyttä ”viidennen kolonnan” käsitettä alettiin Neuvostoliitossa käyttää vasta toisen maailmansodan aikana ja laajemmin vasta sodan jälkeen, jolloin sitä käytettiin myös oikeutuksena 1930-luvun terrorille.³² Sotaa edeltävän ajan Neuvosto-

28. NA RK. F. P-3, op. 5, d. 86, l. 69–70, 73. Kuprijanovin kielteistä arviota Karjalan ASNT:n turvallisuuselinten toiminnasta Suuren terrorin vuosina ei ole syytä pitää minään osoituksena katumuksesta osanottoon tai halusta oikaista tilannetta. Noiden aikojen Neuvostoliiton toimintatapoihin oli jo juurtunut käytäntö, jonka mukaan virkamiehistö rituaalinomaisesti ruoski itsensä aina poliittisen pelin sääntöjen muuttuessa.

29. Poikkeuksena oli Kalevalan alue, jossa suomalaisten osuus uhreista oli 57 %.

30. Tšuhin 1999, 90–103.

31. Tarkemmin ks. M. Junge & B. Bonvetš (toim.) *Bolševistski porjadok v Gruzii. V 2 t. T. 1. Bolšoi terror v malenкои kavkazskoi respublike*. AIRO-XXI 2015, 169–207.

32. Molotovin kuuluisaa lausetta, jonka mukaan sodan uhatessa vuonna 1937 on välttämätöntä päästä eroon potentiaalisesta ”viidennestä kolonnasta” (F. Tšujev, *Sto sorok besed s Molotovym. Iz dnevnika F. Tšujeva*. Terra 1991, 390), käytetään monissa sisäisen terrorin ankaruutta, ennen kaikkea vuosien 1937–1938 kansallisia operaatioita ja väestön joukkokarkoituksia, selittämään pyrkivissä nykyajan tutkimuksissa.

Kuva 1. Suomalaisten työläisten lähetystö vieraili Petroskoissa vuonna 1927. Kuvassa lähetystön kunniaksi Työnpalatsin luona järjestetty ulkoilmakokous. Itse lähetystö seisoo parvekkeella. Kuva: Kansan Arkisto, KansA234-1947b.

liiton virallisessa puheenparressa käsite ei esiinny, vaan tuolloin käytettiin täysin erilaista sanastoa kuvaamaan sisäisen opposition liittymistä ulkoihin uhkiin. Silti yhdeksi tärkeimmistä perusteista oikeuttamaan voimistuvaa terroria muodostui teesi ”ulkoisesta uhasta”, joka muutti vähitellen muotoaan sisällissotakauden vastavallankumouksmöröstä 1920-luvun lopun ”sodanuhkaan” ja 1930-luvun vakoilumaniaan.

On huomattava, että Neuvostoliiton propagandassa kyseisestä teesistä tuli aina vain varteenotettavampi tekijä valtion rajojen tiukentamisessa, turvallisuuselinten mahdin kasvaessa ja väestön mahdollisuuksien pitää yhteyksiä ulkomaailmaan vähetessä. Vielä 1920-luvulla rajaseudut olivat osittain etnisiin kulttuureihin ja puolivirallisiin taloussiteisiin liittyvien yhteyksien alueita. Esimerkiksi Itä-Karjalassa sukulaiset pitivät yhteyksiä rajan molemmin puolin kirjein, paketein ja laittomin rajanylityksin, myös salakul-

jetettua tavaraa kaupattiin. 1930-luvun alussa Neuvostoliiton rajat kuitenkin jo noudattivat tehtäviään esteinä ja rajoitteina, ja GPU seurasi tarkasti rajaseudun lukuisten ”puhdistusten”, ”poistojen” ja karkotusten ansiosta sangen harvennutta asujaimistoa. Siitä huolimatta sisäinen oppositio oli tärkeä saada liitettyä ulkoihin uhkiin yhteiskunnan sosiaalisen liikekannallepanopoliitiikan onnistumiseksi. Mikäli tällaisia uhkia ei ollut, ne piti keksiä.

Sisäistä ”kansanvihollista” hyödyntävän ”ulkoisen vihollisen” yleistettyä mallia juurrutettiin tarmokkaasti kansanjoukkoihin koko neuvostovallan olemassaolon ajan. Se näkyi aikakauden poikkeuksellisen sotaisassa ja hyökkäävässä puheenparressa. Sotien välisten kahden vuosikymmenen poliittinen kieli oli suunnattu väestön puutteellisesti koulutetulle kerrokselle, ja se oli yksinkertaista, karkeaa, tautologista ja täynnä poliittisia kielikuvia sekä vilisi ”vihollisen” mallin

33. Ks. E. R. Lassan, Diskurs Bolšogo terrora. Ritoritšeskije sredstva i ”lingvističeski terrorism” Teoksessa *Istorija stalinizma. Žizn v terrore. Sotsialnyje aspekty repressii*. ROSSPEN 2012, 166–176; V. J. Štšetnjov, Jazyk stalinskoi epohi. Teoksessa *Problemy istorii massovyh političeskikh repressii v SSSR. K 70-letiju Vsesojuznoi perepisi naselenija 1939 goda: materialy VI Meždunarodnoi nautšnoi konferentsii*. Ekoinvest 2010, 93–97; J. S. Kostylev, *Leksitšeskije sredstva sozdanija obraza vraga (na primere tekstov sovetaskoi massovoi peštati 1919–1953 gg., osveštšajusštših lokalnyje i regionalnyje konflikty): avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. Ural. feder. un-t im. pervogo Prezidenta rossii B. N. Jeltsina*. Jekaterinburg (ilman kustantajaa) 2012.

muodostumiseen tarkoitettuja sanontoja. Se oli suoraa vetoomusta kohderyhmän tunteisiin ja mielen alitajuisiin rakenteisiin: sanat riisuttiin niiden alkuperäisestä tarkoituksesta, ja ne osoitivat enää arviota tai herättivät tiettyjä mielleyhtymiä.³³ Tärkeintä neuvostokielessä olivat vähäluokiset, mutta selkeästi ja emotionaalisesti värityt sanonnat, joilla luonnehdittiin vihollisen älylistä ja henkistä ala-arvoisuutta (järjetön, hullu jne), hänen rikollista olemustaan (rosvo, ryöväri), hyökkäävyyttään (valtaaja, militaristi), suhteellista vähäluokisuuttaan (klikki) sekä hänen taidottomuuttaan sotilasasioissa (sotaseikkailu). Saman sanaston toistaminen erilaisia vihollisia kuvatessa mahdollisti mallin yhdistämisen johonkin jo tunnettuun, jolla oli kielessä jo vakiintunut kielteinen sävy. Vuorossa olevan vihollisen etninen merkintä suoritettiin osittain liittämällä kansallisuuden nimitykseen aiemmin luotu leima (valkopuolalainen, valkosuomalainen) tai käyttämällä vihollisen kansallisia ominaispiirteitä korostavia lainasanoja (paani eli puolalainen pan l. herra, samurai, šjutskor l. suojeluskunta).³⁴

1920-luvun lopussa Neuvostoliiton johto piti maan tärkeimpänä läntisenä vihollisena tulevassa sodassa Puolaa, joka nautti Englannin ja Ranskan rahallista ja poliittista tukea sekä aikoi mahdollisesti liittoutua Romanian, Viron ja Latvian kanssa.³⁵ Lisäksi 1930-luvulla tärkeimpiin vihollisiin liitettiin Saksa ja Japani. Suhteet Suomen kanssa pysyivät 1920-luvun loppupuoliskolla kylminä ja kireinä, mutta vallinneen käsityksen mukaan tilanne oli normalisoitunut. 1930-luvun alusta alkaen Suomeen alettiin jälleen suhtautua varmana vastustajana, mikä osaltaan johtui sen sisä- ja ulkopolitiikan muutoksista.³⁶

Kansainvälisen tilanteen jännittyminen ei voinut olla näkymättä valtion sortopolitiikassa. Rajaseuduilla toimenpiteisiin niiden puhdistami-

seksi ”epäluotettavista aineksista” ryhdyttiin jo 1920-luvulla. 1930-luvun alussa niitä jatkettiin OGPU:n suorittamilla laajoilla operaatioilla Suomeen, Viroon, Latviaan, Puolaan, Romaniaan, Turkkiin ja Iraniin suoraan rajoittuvilla seuduilla. Keväällä 1933 suoritettu rajavyöhykkeen puhdistustoimi oli ensimmäinen Neuvostoliiton Euroopan-puoleisissa osissa suoritettu turvallisuuselin-ten suuren mittakaavan operaatio, joka osoitti taistelun vakoilua vastaan olevan suotuisa tekosyy poliittisille massasortotoimille. Ukrainan, Valko-Venäjän, Länsialueen, Taka-Kaukasian ja Leningradin sotilaspiirin GPU-hallinnat kohdistivat sortotoimet yli 19 000 ihmiseen, joista noin 5 000 julistettiin ulkomaisten tiedustelupalveluiden asiamiehiksi ja loput kapinallisten tuholaisjärjestöjen ja -ryhmien jäseniksi.³⁷

Suomen-vastaisella rajaseudulla (Karjalan ASNT ja Leningradin oblasti) operaatiosta käytettiin nimitystä ”Suomen yleisesikunnan salaliiton juttu”. Siitä tuli yksi koko maan laajimmista noin kolmine tuhansine syytettyineen, ja sen tulokset raportoitiin Stalinille.³⁸ Sortotoimien kohteeksi päätyneistä enemmistö oli itäkarjalaisia ja inkerinsuomalaisia talonpoikia. Heidän sosiaalinen ja kansallinen koostumuksensa osoitti selvästi, ettei koko operaation tärkein tarkoitus ollut ”suomalaisen asiamiesverkoston hävittäminen”, vaan tilinteko kollektivointipoliittikkaan ja tehostetun teollistamisen seurauksiin tyytymättömien kanssa sekä muiden pelottelu. Tästä todistaa myös jutun alustava selonteko (huhtikuulta 1933), jossa esiintyy kauhukuvia Karjalan ASNT:n alueella syntyneestä nälänhädästä.³⁹

Näin ollen jo 1930-luvun alussa yhteiskunnallisen, taloudellisen ja poliittisen kriisin vallitessa vallanpitäjiltä vaadittiin verrattain laajoja pelottelutoimia, joiden yhteyteen vakoilukuvio sopi rajaseuduilla varsinkin hyvin. Niissä kokeiltiin toi-

34. Kostylev 2012, 6, 13–14. Tässä kiintoisassa tutkimuksessa tarkastellaan myös suomalaisista esitettyä kuvaa sellaisena kuin se esiintyy Neuvostoliiton ja Suomen välisiä aseellisia yhteenottoja vuosina 1918–1944 käsittelevissä teksteissä. Suomalaisvihollisen luonnehdinnan peruspiirteitä ovat hyökkäävyys, yhteys valkoisiin ja toiminnan seikkailuluonne. Mainintojen yleisyydessä (ks. taulukko alempana) suomalaiset jäävät suuresti jälkeen japanilaisista (2,5-kertaisesti) ja puolalaisista (lähes kaksinkertaisesti).

35. A. A. Melija, *Mobilizatsionnaja podgotovka narodnogo hozjaistva SSSR*. Alpina Biznes Buks 2004, 18–19.

36. J. M. Kilin, *Karelija v politike Sovetskogo gosudarstva, 1920–1941 gg*. Izdatelstvo PetrGU 1999, 115–116.

37. *Organy bezopasnosti Karelii*. Petrozavodsk Scandinavia 2008, 84–85.

38. Tšuhin 1999, 24.

39. Arhiv UFSB po RK. Delo No. P-18456. T. 17, l. 166–167.

mintatapoja, joita käytettiin sittemmin menestyksekkäästi Suuren terrorin vuosina.

Lisäksi sotienvälisen ajan Neuvostoliiton ulkopolitiikan asiantuntijat ovat todistaneet vakuuttavasti, ettei Neuvostoliittoa kohdannut perustamisestaan lähtien aina 1930-luvun loppuun mikään todellinen, välitön ja laajamittainen uhka.⁴⁰ Monet maat harjoittivat tiedustelutoimintaa maan alueella, mutta tiedustelun mittasuhteita ei voi mitenkään verrata Neuvostoliiton vallanpitäjien 1920-luvun lopusta alkaen harjoittamiin vastatoimiin, jotka oikeastaan olivat ennaltaehkäiseviä.

Jos taas tarkastellaan Itä-Karjalaa, Suomen tiedustelu toimi tietysti tasavallan alueella. Suomen erityiselimet tekivät tiivistä yhteistyötä Ruotsin, Saksan, Englannin, Latvian, Viron ja Puolan vastaavien kanssa.⁴¹ Eräiden tutkijoiden mukaan Neuvostoliittoon lähetettiin Suomen tiedustelun tehtävissä 326 henkilöä vuosina 1918–1939. Heistä monet kulkivat rajan yli vuositolkulla.⁴² Samaan aikaan Neuvosto-Karjalaan lähetettiin 135 asiamiestä.⁴³ Heidän toimintansa huippukohta sijoittui vuosille 1921–1927, jonka jälkeen rajanylitysten määrä vähentyi jyrkästi: 1930-luvun lopulla Neuvostoliiton luoteisraja ei enää ollut läpinäkyvä, vaikkakin sen saattoi vielä ylittää. Samaan aikaan pelkästään vuosina 1929–1936 Karjalan ASNT:n sisäasiain kansankomissariaatin 3. osasto (vakoilunvastainen) suoritti 1719 pidätystä.⁴⁴

Suomalaisten tiedustelutoimintaa ei voi verratakaan Neuvostoliiton tiedustelun toimintaan,

jota harjoitettiin Suomessa muun muassa suomalaisten maanalaisten kommunistien avulla. Esimerkiksi vuonna 1933 Etsivä keskuspoliisi pidätti noin 3 000 vakoilusta epäiltyä henkilöä, joista 516 todettiin oikeudessa syyllisiksi valtiopetokseen.⁴⁵ Laittomia rajanylitysreittejä käytettiin tarmokkaasti aina 1930-luvun puoliväliin asti. Etsivän keskuspoliisin Sortavalan toimipiste ilmoitti syksyllä 1933, että rajalta tulee jatkuvasti tietoja GPU:n agenttien kohtaamisista ja rajanylityksistä, joita oli mahdoton torjua poliisin voimavarojen vähäisyyden vuoksi.⁴⁶

Jos Etsivän keskuspoliisin onnistuikin saada tietoja kommunistien kulkureiteistä, se kykeni silti hyvin vähäisessä määrin katkaisemaan GPU:n, puna-armeijan esikunnan ja Leningradin sotilaspiirin tiedusteluosastojen käyttämiä etappiteitä. Ymmärtäen, ettei rajaa saanut millään kiinni pitävästi, eräät rajaviranomaiset esittivät vastustajan tiedustelutoiminnan laajuuden rajoittamista puhdistamalla rajaseutu poliittisesti vaarallisesta aineksestä.⁴⁷ Tässä Suomen turvallisuuselimet eivät kuitenkaan mitenkään kyenneet kilpailemaan Neuvostoliiton vastaavien kanssa. Rajan valvonnan voimistuminen Neuvostoliiton taholta vähitellen 1930-luvulla (joukkosortotoimin, väestön karkoituksin rajaseuduilta, piikkilankaesteiden rakentaminen jne.) johti rajanylitysten määrän huomattavaan laskuun, mikä antoi Suomen arvovaltaisille elimille mahdollisuuden johtopäätöksiin: rajalla ei voinut esiintyä muita kuin SKP:n ja OGPU:n tai NKVD:n edustajia.⁴⁸

40. O. N. Ken, *Mobilizatsionnoje planirovanije i političeskije rešenija (konets 1920 – seredina 1930-h gg.)*. Izd-vo Jevropeisko-go universiteta 2002, 306, 325; V. Haustov & L. Samuelson Stalin, *NKVD i repressii 1936–1938 gg.* ROSSPEN 2010, 326. Ks. myös L. N. Nežinski, *V interesah naroda ili vopreki im? Sovetskaja meždunarodnaja politika v 1917–1933 godah.* Nauka 2004, 243–276; L. N. Nežinski, *Byla li vojennaja ugroza SSSR v kontse 20-h – natšale 30-h godov? Istorija SSSR 6 (1990), 14–30; A. V. Golubjev, Sovetskoje obštšestvo i "vojennyje trevogi" 1920-h godov. Otetšestvennaja istorija 1 (2008), 49–53; A. V. Golubjev, *Jesli mir obrušitsja na našu Respubliku". Sovetskoje obštšestvo i vnešnjaja ugroza v 1920–1940-je gg.* Kutškov pole 2008.*

41. Ks. *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta*. Painekeskus Oy 1994; M. Kosonen, *Raja railona aukeaa. Tiedustelua Neuvosto-Karjalassa 1920–1930-luvuilla*. Kustannusyritys Ilias Oy 2001; E. P. Laidinen & S. G. Verigin, *Finskaja razvedka protiv Sovetskoi Rossii*. Petrozavodsk RIF 2004; E. Elfvingren & E. P. Laidinen, *Vakoilua itärajan takana. Yleisesikunnan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa 1918–1939*. Minerva 2012.

42. E. P. Laidinen & S. G. Verigin, *Finskaja razvedka protiv Sovetskoi Rossii*. RIF 2004, 175, alaviite 41

43. Elfvingren & Laidinen 2012, 306–307. Tekijät huomauttavat tietojensa olevan suuntaa-antavia.

44. Arhiv UFSB po RK. F. SDP, p/f. KRO, op. 1, p. 42, l. 171–174.

45. J. Rislakki, *Maan alla*. Love Kirjat 1986, 166.

46. A. I. Rupasov & A. N. Tšistikov, *Sovetsko-finljandskaja granitsa. 1918–1938 gg.* Jevropeiski dom 2000. 139.

47. Ibid, 140.

48. Ibid.

Etsivä keskuspoliisi havaitsi selvän laskun suomalaisten kommunistien rajanylityksissä vuodesta 1935 alkaen. Tämä on selitettävissä Neuvostoliitossa alkaneella taistelulla ”suomalaista porvarillista kansallismielisyyttä” vastaan. Sen seurauksena Neuvostoliiton turvallisuuselimet aiheuttivat Suomen kommunistiselle puolueelle sellaista vahinkoa, ettei Suomen turvallisuuspalvelun toimintaa voinut siihen verratakaan.⁴⁹

Tällä tavoin Suuren terrorin kansallisten operaatioiden ankaruus ei vastannut mitenkään todellista tilannetta. Maineikkaan ”viidennen kolonnansa”, jos sellaisesta edes saattoi puhua, Stalinin valta muodosti itse kaikella poliittikaltaan. Yhteiskunnan spontaanit reaktiot tuota politiikkaa kohtaan katsottiin bolševikkien keskuudessa uhaksi valtiota vastaan ja johtivat lisäväkivaltaan. Tuo väkivalta puolestaan kasvoi ja kehittyi yhdessä vallan ja yhteiskunnan kanssa, ja niiden välillä syntyneet ristiriidat kasvattivat yhteiskunnassa turhautumisprosesseja muodostaen kriittisen massan, josta selviytyäkseen vallanpitäjien oli aikaa myöten yhä mahdottomampaa luopua sortotoimista ja laajennettava niitä jatkuvasti.

Uusia kysymyksiä johtopäätösten sijaan

Oliko Suuren terrorin kansallisuusoperaatioiden ydin ja tarkoitus siis vain taistelussa kuvitteellista ”viidettä kolonnan” vastaan? Miksi operaatioita jatkettiin monta kertaa lisäämällä samalla ankaruutta ja tutkintalinjoja? Kuinka selittyvät terrorin lisäsuuntausten samaan aikaan ilmestyneet uudet muodot – loikkareita, sotilaita, vallankumouksellisia sosialisteja, menševikkejä, anarkisteja, rautatieläisiä, sähköalan työläisiä, kuljetusalan väkeä, uhrien sukulaisia ja niin edelleen koskeneet käskyt ja ohjeistukset? Miten on arvioitavissa Vyšinskin käsky ”keskusteluista” annettavien tuomioiden jyrkentämisestä (8.10.1937) tai Neuvostoliiton sisäasiain kansankomissariaatin yleisohje työtätekevien valppauden ilmentymien esittämisestä lehdissä (10.10.1937)?

Muodostuu käsitys, jonka mukaan Suuren terrorin kansallisuusoperaatioita on tarkasteltava joukkosortotoimien kokonaiskuvassa yhtenä

lukuista politiikan elementeistä (ja käytännöistä), joilla maan väestö suunniteltiin alistumaan Stalinin vallalle. Kahden eri linjan, sisäisen ja ulkoisen, yhteys vallitsi kasvavan terrorin ideologisessa perustelussa 1920-luvun lopulta asti. Samanaikaisesti toistuvat ideologiset mielipiteenmuokkauskampanjat ”omien” ja ”vieraiden” kuvan juurruttamiseksi paitsi mahdollistivat yhteiskunnan tyytymättömyyden kanavoimisen ”vihollisia” vastaan, myös tekivät väestöstä osallisen sortotoimiin antaen terrorille oikeutuksen. Monessa mielessä sosiaalisen insinööritaidon spontaanit kokeilut, jotka oli suunnattu täysin neuvostoliittolaisista ihmisistä koostuvan, valtion ylivallan yksilön yli hyväksyvän uuden sukupolven muodostamiseen, kantoivat jo 1930-luvun puoliväliin mennessä hedelmää moninkertaistaen järjestelmän kannattajien ja aktiivisten avustajien määrän. Silti paikallistasolla jatkuneet valtion valvontapolitiikan vastustamisyriytykset johtivat väkivallan kiihtymiseen entisestään. 1930-luvun loppupuoliskolla kriittinen massa totaaliseen terroriin siirtymiseksi oli jo koossa, ja sen oli tarkoitus saada jo koko maan väestö mukaansa.

Kansallisuusoperaatioiden terävin kärki oli suunnattu niitä ihmisryhmiä vastaan, joiden todellinen tai kuviteltu toisinajattelu johtui muiden yhteiskuntajärjestelmien tuntemuksesta. Uuden, vallankumouksen jälkeen kasvaneen neuvostoliittolaissukupolven ei pitänyt tietää muunlaisesta elämästä, jottei sillä ollut mitään, mihin verrata ympäröivää todellisuutta. Ei siis ihme, että kansallisten operaatioiden pääuhreiksi päätyivät poliittiset siirtolaiset, loikkaarit ja ulkomaiset asiantuntijat. He olivat nähneet muiden maiden elämää ja olivat monessa mielessä jo ehtineet pettymään sosialismin aatteeseen. Alueelliset erot kansallisuusoperaatioiden toteuttamisessa olivat varsin suuret, ja rajaseuduilla ne selkeistä syistä saattoivat muodostua ankarammiksi kuin maan sisäosissa. Siksi niistä seuranneesta vaikutuksestakin saattoi tulla voimakkaampi. Itä-Karjalassa, jossa tuhansia suomalaisia tuhottiin fyysisesti, miehet lähes viimeistä myöten, peloteltiin myös verilöylystä

49. Tarkemmin ks. Takala 2002, 84–107.

50. Ks. A. Golubev & I. Takala, *The Search for a Socialist El Dorado. Finnish Immigration to Soviet Karelia from the United States and Canada in the 1930s*. Michigan State University Press 2014, 142–155, 171–173.

hengissä selvinneet niin perusteellisesti, että he uskaltautuivat kertomaan koko asiasta vasta viisikymmentä vuotta myöhemmin.⁵⁰

Monissa teoksissa on jo korostettu, että on välttämätöntä tutkia yksityiskohtaisemmin rakenteellisia seikkoja eri alueilla (taloudellisia, etnisiä, sosiaalis-demografisia ja muita) sekä maantieteellisen sijainnin (esimerkiksi rajaseudun) ja käytännön poliittisen tilanteen (paikalliskohtajien suhtautumisen) vaikutusta paikallistaloudella.⁵¹ Syntyneen käsityksen mukaan massaoperaatioiden yksityiskohtainen analysointi ottaen huomioon paikalliset erityispiirteet ja paikalliskantojen aineiston voi korjata olennaisella tasolla käsityksiämme neuvostovaltion sortopolitiikasta, päämäärästä, toteuttamistavoista ja seurauksista.

Artikkelin käännös venäjänkielisesti alkutekstistä: Mirko Harjula, FM.

Abstract: "We will teach everyone a memorable lesson". On the studies of national operations of the Great Terror.

As a rule, researchers address the "national" operations of the Great Terror mostly in the general context within the analysis of wider issues. Despite the presence of a number of research publications on specific operations, this phenomenon in its entirety is still not deliberated in the historiography. In this article, based on documents in Karelian archives, the author discusses a number of disputed issues, such as theses on ethnization of the Great Terror and the "fifth column", the causes of expanding of the mass operations' scale and the role of foreign policy factor in the intensification of repressions.

Keywords: Great Terror, NKVD national operations, ethnization of the Great Terror, "fifth column", espionage, Karelia, Finns.

---

51. Junge, Bordjugov & Binner 2008, 250.